

KIRJALLISUUTTA

Itämerensuomi – eurooppalainen maa. Studia Historica Fenno-Ugrica 2. Jyväskylä 1997.

Vuonna 1980 Tvärminnessä pidettyyn seminaariin päätetty keskustelu Suomen väestön alkuperästä on ilahduttavalla tavalla virinnyt jälleen 1990-luvulla. Uudet DNA-tutkimukset ja Fennoskandian pohjoisosista saadut varhaiset ajoitukset ovat tehneet välttämättömäksi arvioida saamelaiden ja samalla koko Suomen suvun alkuperää uudelleen.

Suurin ansio keskustelun viriämisestä on professori Kalevi Wiikillä, sillä hänen väitteensä, että germaanis kielet ovat syntyneet suomalais-ugrilaisen vaikutuksen alaisena, muuttaa koko tähänastista asetelmaa. Sen mukaan suomalaisien asutusalue ei olisi yltänyt jostain Uralilta pelkästään Weichsel-Visla-virralle, vaan jopa Thamesille asti.

Tutkimustilanne on nyt toinen sikäläkin, että käytyyn keskusteluun ottavat osaa huomattavasti lukuisimmat asiaan tavalla tai toisella perehtyneet tutkijat kuin 1980-luvun seminaarin melko lailla keinotekoisesti valittu joukko. Yllättävää nyt virinnessä keskustelussa on sen kiivaus. Kysymys suomensukuisten kansojen alkukodista näyttää jakaneen tutkijat kahteen leiriin. Lammilla loppuvuodesta 1997 pidetyssä seminaarissa hallitsevassa asemassa olivat tietävästi vanhaan Volgan rannoilla olevaan alkukotiin uskovat tutkijat. Professorit Kalevi Wiik ja Kyösti Julku ovat organisoineet tälle suuntaukselle vastaliikkeen, joka on julkaissut näkemyksensä jo ennen kyseistä seminaaria liki 300 sivuisessa julkaisussa (*Itämerensuomi – eurooppalainen maa*, toim. Kyösti Julku, Atena Kustannus, Jyväskylä, Studia Historica Fenno-Ugrica 2, 1997. Estonian, Hungarian and English Summaries).

Huhtikuussa 1998 Lammille kokoontuu uusi joukko pohtimaan suomalaisten etnogenesisistä arkeologian ongelmana. Itse en kuulu mihinkään ryhmään, ja olen kosketellut suomalais-ugrilaisten kansojen etnogenesis-problematiikkaa vain siksi, että 1970-luvun puolivälissä Turun yliopiston arkeologian oppiaine, jonka piirissä tuolloin toimin, nimesi pitkän tähtäimen tavoitteekseen itämerensuomalaisten kansojen etnogenesisen selvittelyn.

Pidetty Lammien seminaari ei anna aihetta kommentointiin, varsinkin kun siitä ei ole toistaiseksi saatettu julkisuuteen raporttia. Sen sijaan Kyösti Julkun toimittama kirja herättää lukuisia kysymyksiä.

Kirja jakautuu yhdeksään eri kirjoittajan laatimaan artikkeliin, jotka eivät muodosta mitään kokonaisuutta. Yhteistä niille on toimittajan mukaan se, etteivät ne tukeudu suppeaan volgalaiseen suomalais-ugrilaisuuden alkukotiin.

Ymmärtääkseni prof. *Kalevi Wiikin* kirjoittama artikkeli on suppeudestaan huolimatta teoksen keskeisin osa. Hän esittelee siinä asutusmallinsa, jonka mukaan pohjoiseen leviävä maanviljelys ja sen mukana kulkenneet indoeurooppalaiset kielet ovat syrjäyttäneet Euroopassa aikaisemmin yleiset suomalais-ugrilaiset kielet.

Wiik on esitellyt ideoitansa lukuisilla foorumeilla. Kirjan ja Wiikin laatiman artikkelin ansio on siinä, että siinä tarkasti luetellaan ne 11 germaanisissa kielissä esiintyvää ääntämykseen liittyvää piirrettä, jotka Wiikin mukaan periytyvät aikaisemmin puhutusta suomalais-ugrilaisesta kielestä. Wiikin malli pysyy pysyvässä ja kaatuu näiden ääntämyksellisten erityispiirteiden mukana. En luonnollisestikaan arkeologina ole pätevä arvostelemaan Wiikin fonetiikan alaan kuuluvia tutkimustuloksia.

Paljon hän on puhunut nyt julkaistussa luettelossa ensimmäisenä olevasta tapauksesta, jossa germaanisissa kielissä (ruotsi, saksa, mutta myös slaavi, tšekki) sanan paino on muista indoeurooppalaisista kielistä poiketen ensimmäisellä tavulla samaan tapaan kuin suomalais-ugrilaisissa kielissä.

Tunnen tämän kysymyksen vain H. Hirtin sata vuotta vanhan tutkimuksen perusteella. Sen mukaan germaanis kielet, keltti, lätti (latvia) ja jopa latina ovat kokeneet vallankumouksen, jossa paino on siirtynyt juuri sanan ensimmäiselle tavulle. Latina olisi historiallisella ajalla luopunut tästä ääntämistavasta ja lätin kielessä se selittyisi liivin ja viron kielen eikä alkuperäisen suomalais-ugrilaisen kielen vaikutuksesta.

Wiikin teorian kannalta on outoa, että painon paikka sanassa vaihtelee puolan, venäjän ja alkuperäisimpänä indoeurooppalaisena kielenä pidetyssä liettuan kielessä. Suomalais-ugrilainen ääntämystapa ei siis ole vaikuttanut niihin, vaikka sen vaikutus on nähtävissä irlantilaisien ja italialaisten kielten ääntämyksessä.

Arkeologisista julkaisuista tiedän, että balttilaisissa kielissä on havaittavissa kaksi suomalais-ugrilaista piirrettä: *modus relativus* ja *postpositionaaliset paikallissijat*. Kysymys indoeurooppalaisten kielten ja suo-

malais-ugrialaisten kielten varhaisista suhteista on ilmeisesti monisyisempi kuin Wiikin artikkeli ja koko teos antaa syyn uskoa.

Wiik on ilmeisesti tietoinen todistelunsa heikkouksista, koskapa hän on artikkelinsa loppuun lisännyt huomautuksen siitä, että yksikin hänen kirjaamistaan 11 germaanisissa kielissä havaitsemistaan suomalais-ugrilaisuuksista riittää osoittamaan hänen teoriansa oikeaksi.

Virolainen *Ago Künap* myötäilee omassa artikkelissaan Wiikin näkemyksiä ja luettelee puolestaan 8 foneettista ja 37 morfosyntaktista piirrettä, jotka liittävät Itämeren piirin indoeurooppalaisten ja suomalaisten kielten varhaisvaiheet yhteen.

*János Puszta*y on perehtynyt siperialaisiin kieliin, minkä vuoksi hänen näkökulmansa on edellisistä poikkeava. Hän kuitenkin tunnustautuu Wiikin mallin kannattajaksi eikä näe oman hahmotelmansa olevan ristiriidassa sen kanssa. Puszta operoi Pohjois-Euraasian kielivyhökkeellä, joka ulottuu Fennoskandiasta Tyynelle merelle. Hänen mukaansa tämän alueen kielille on ominaista yhdenmukaisuus sikäli, että ne kuuluvat agglutinoivaan tai agglutinoivaan-isoloivaan tyyppiin. Yhtäläisyyksiä on tämän lisäksi mm. sija-järjestelmässä ja luvun ilmaisussa.

Esityksessään hän tuo esille sen asiaan vihkiytymättömälle yllättävän ja sukupuumallin oikeutukselle kyseenalaisen tosiasian, että mordvan kielessä on useita yhteisiä ja muissa suomalais-ugrilaisissa kielissä vieraita piirteitä unkarin, obin ugrilaisten ja samojedilaisten kielten kanssa. Toinen sukupuumallin soveltamisesta varoitava esimerkki koskee duaalin käyttöä, joka esiintyy (obin)ugrilaisissa kielissä, samojedikielessä ja saamessa. Hän käsittääkin kantakielen ja alkukodin laajaksi muodostelmaksi, jonka osat liittyvät toisiinsa ketjun lenkkien tavoin. Tällaisina alkukodin lenkkeinä hän mainitsee kaaviossaan läntisen (itämeren suomalaiset kielet), keskimmäisen (permiläiset kielet, tšeremissi) ja itäisen (ugrilaiset kielet, samojedi, mordva).

János Makkay on epäilemättä kirjoittajista ainoa, joka tuntee laajasti Euroopan arkeologiaa. Hänen esitystään on kuitenkin vaikea seurata. Hänen perimmäinen näkemyksensä lienee se, että kielet samoin kuin arkeologiset kulttuuritkin ovat kulkeneet paleoliittisen ajan jälkeen kohti yhä suurempaa hajautumista. Suomalais-ugrilaisen ja indogermaanisten kielten kehityksen hän näkee rinnakkaisena. Hänen näkemyksensä on siten hyvin samantapainen kuin kirjan ilmestymisen jälkeen pidetyn Lammin seminaarin pohjavire.

Koko kehityksen kannalta keskeinen on hänen mukaansa Dnjeprin laakso, jonka itäpuoliset kulttuurit olisivat kuuluneet indoiranilaisia kieliä puhuneille väestöille ja länsipuoliset germaanisista, slaavilaisia ja balttilaisia kieliä puhuneille väestöille. Jokilaakson pohjoispuoliset metsäalueet olisivat kuuluneet suomalais-ugrilaisille. Kuten sanottu, esitystä on vaikea seurata.

Tämän asetelmansa mukaisesti hän pitää Baltian varhaisia kulttuureja suomalais-ugrilaisina ja tänne levinneitä suppilopikarikulttuuria ja vasarakirveskulttuuria indoeurooppalaisina. Makkayn kielenkäyttö on paikoitellen katkeraa ja haastavaa samoin kuin osin myös prof. Julkun puheenvuoron kieli. Makkay leimaa mm. ne nimeämättömät tutkijat, jotka pitävät Kundan kulttuuria kieleltään indoeurooppalaisena, kansallistunteen sokaisemiksi. Kysymys liittyy vasarakirveskulttuurin väestöpohjaan. Pohjoismaiden arkeologi tietää, että tämääntapaisia tulkintoja voidaan esittää ja on esitetty ilman, että kysymyksellä olisi mitään tekemistä kansallistunteen kanssa.

Antropologin puheenvuoron kirjassa käyttää *Markku Niskanen*, jonka esitys perustuu lähinnä hänen vuonna 1994 hyväksyttyn väitöskirjaansa. Hän vertailee eri väestöjen kraniometrisia piirteitä, veren merkkinäisyyksiä ja jossain määrin myös mitokondriaalista DNA:ta, eikä löydä näiden perusteella suomalaisten antropologisissa ominaisuuksissa mitään poikkeuksellista itäistä leimaa. Mongoliidisina pidetyt luuston piirteet hän tulkitsee jäänteiksi paleoliittisesta GroMagnon-ihmistyyppistä, jotka olisivat säilyneet täällä pitkään pyyntiaseella pysyneen väestön piirissä muuta Eurooppaa pitempään.

Antropologinen etäisyys suomalaisten ja saamelaisten välillä on kuitenkin huomattava, mikä puhuu joko sen puolesta, että kyseessä ovat täysin erilliset väestöt tai sitten siitä, että nämä väestöt ovat eriytyneet yhteisestä kantaväestöstä joskus hyvin kauan sitten paleoliittisella ajalla. Jostain syystä tutkimusta ei ole ulotettu koskemaan Itämeren piirin ja Fennoskandian varhaisia kallonlöytöjä. Äänisen Olenji Ostrofin, Viron tyyppillisen kampakeramiikan löytöpaikkojen ja Latvian Zvejniekin kalmiston aineistossa on perinteisesti nähty selviä itäisiä piirteitä. Mikäli näin ei todellakaan ole asian laita, kuten Niskanen esitys antaa aiheen epäillä, on täysi syy todellakin alkaa etsiä itämerensuomalaisten alkukotia jostain Länsi-Euroopasta.

Toinen kallokokoelma, jonka olisi uskonut sisältyvän tähän katsaukseen on Varangin vuonon alueen kivi- ja varhaismetallikautiset kallot, jotka muistuttavat suuresti muita Norjan ja Tanskan kivikautisia kalloja eivätkä ainakaan päällisinpuolin tunnu olevan oikein missään tekemisissä nykyisten saameleisten kanssa. Kun nykyisissä tutkimuksissa korostetaan saamelaisten etnogenesisissä läntistä komponenttia, olisi ollut mielenkiintoista kuulla mistä näissä kalloissa on todella nykyisen tutkimuksen mukaan kyse.

Nykyinen antropologinen tutkimus operoi tilastotieteellisesti riittävän laajoilla kokoelmilla, joksi on kelvannut mm. 10 mordvalaista kalloa. Tämä rajoittaa luonnollisesti arkeologian ja antropologian yhteis-

työtä, sillä harvoinhan ensinmainittu löytää näin laajoja kivikautisia kalmistoja kallolöydöistä puhumattakaan.

Toisen arkeologisen puheenvuoron käyttäjä prof. *Milton Nuñez*. Hän pyrkii korjaamaan aikaisemmin esittämänsä hahmotelmaa (mallia) Suomen varhaisimmasta asutuksesta. Nuñez myöntää, joskin vain pitkän hampain, H-P. Schulzin kritiikin Euroopan koillisosien paleoliittisesta asutushistoriasta oikeaksi.

Nuñez, samoin kuin prof. Kyösti Julku omassa puheenvuorossaan, painottaa Euroopan väestön kaksijaokoisuutta, joka heidän mukaansa johtuu siitä, että Pohjois-Euroopan ja Alppien jäätiköt sulkivat itä-länsiliikenteen. Nuñez näyttää ajattelevan niin, että saamelaiset periytyisivät Alppien länsipuolisesta paleoliittisestä väestöstä ja muut suomalaiset itäisestä.

Nyt julkaistu Itämerensuomi-kirja muistuttaa suuresti Itä-Euroopassa julkaistuja eri kansojen etnogenesis-julkaisuja. Niihin liitetään säännöllisesti myös etnografisia, folkloristisia ja uskontotieteellisiä artikkeleita, ilman että niiden yhteys etnogenesis-ongelmaan on täysin selvä. Puheena olevassa teoksessa *Eero Jarva* etsii suomalaisille keritsimille esiasteita antiikista. Hän vertailee myös suomalaisia ja antiikin sirppejä ja näkee jotain yhteyttä Suomen ja antiikin varstojen välillä kiinnittämättä huomiota Dag Troztigin tutkimukseen, joka käsittelee tätä esinemuotoa maailmanlaajuisesti.

Jarvan sanoma lienee se, että teknologian siirtäminen antiikista Suomeen on edellyttänyt väestöjen välisiä kosketuksia, joilla on oma merkityksensä myös väestöllisessä mielessä. Artikkelit ei tarjoa mitään lopputuloksia tai esitä tutkimukselle mitään malleja. Se antaa ehkä hyvän muistutuksen siitä, ettei perinteinen sanalainoihin perustuva etnogenesis-keskustelu ole ollut hedelmätöntä eikä ehkä kuitenkaan kulkenut tietänsä loppuun.

Uskontotiede-folkloristiikkaa edustaa tässä kokoelmassa arkeologian professori *Unto Salo*, joka käsittelee laajassa ja runsaasti kuvitetussa artikkelissa muinaissuomalaisista ukkosenjumalaa. Tästä artikkelista on hyvin vaikea löytää sellaista punaista lankaa, joka on motivoinut toimittajaa julkaisemaan sen kyseisessä niteessä. Sukupuolisuuksella on keskeinen asema koko artikkelissa, mikä voi olla jollain tavoin uusi näkökulma sikäli, ettei tavallinen arkeologinen aineisto tuo tätä myös esihistorian ihmistä suuresti kiinnostanutta puolta riittävästi esille.

Laajuutensa ja detaljeihin paneutumisensa vuoksi se sisältää muita artikkeleita runsaammin kohtia, joihin kriittinen lukija kiinnittää huomiota.

Jo esityksensä alkupulella hän mm. liittää ukko-sanana varhaispronssikautiseen Sarsan-Tomitsan tekstiilikeramiikkaan sillä perusteella, että kumpikin on levinnyt hänen mukaansa idästä Satakuntaan. Ukko tunnetaan kuitenkin Satakunnasta vasta vuodelta AD 1642 ja Sarsan tekstiilikeramiikka Salon mukaan viimeistään vuoden 1000 BC tienoilta. Ajoitusten välillä on siis ainakin 2600 vuoden ero! Mikäli nämä ilmiöt aiotaan todella liittää tavalla tai toisella yhteen, olisi niille löydettävä jokin muu yhteinen tekijä kuin pelkkä itäinen alkuperä Satakunnassa. Artikkelinsa loppupuolella hän kehittää tätä ajatustaan edelleen, kun hän pohtii vasarakirveiden suhdetta ukkosenjumalan palvontaan. Jostain syystä hän sivuuttaa Suomen 1000 varsinaista vasarakirvestä ja toteaa yllättäen vasarakirveistä kehittyneen suippohamaraisen lattean reikäkiven edustavan ukkosenjumala Ukon ensimmäistä esiintymistä kantasuomessa. Näkemys edellyttää etnogenesisprobleeman ratkaisun kannalta olennaisia päätelmiä. Lukija jää kuitenkin täysin epätietoiseksi siitä, miksi juuri tämä esinemuoto osoittaa ukkosenjumala Ukon olemassaoloa.

Muun ohella Salo osoittaa omaa metodiaan soveltaen, että Skandinaviassa on vallinnut patriarkaalinen järjestelmä varhaisneoliittisella kaudella ja vasarakirveskulttuurissa. Näiden väliin jäisi matriarkaalinen suppilopikarikulttuurin keskineoliittinen vaihe. Esityksestä saa sen vaikutelman, että tulkinta on täysin uusi ja kirjoittajan tuote. Samantapaisia ajatuksia voi kuitenkin lukea mistä tahansa Skandinavian keskineoliittisia kulttuureja koskevista tutkimuksista, joskin Salon perustelut ovat uskoakseni mielikuvituksen ominaisuuksia.

Ylipäänsä hänen esityksensä vaikuttaa jotensakin tutulta, vaikka esityksen yksityiskohdat ovat ainakin minulle vieraita. Tutustuminen Peter Paulsenin teokseen *Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa* (1956), joka on suomalaisille arkeologeille tuttu siksi, että siinä kuvataan myös Suomen myöhäisrautakautiset kirveet, antaa käsityksen siitä, mistä Salon esityksessä on kyse. Useat Salon esityksen yksityiskohdat ja kuvaesitykset löytää myös Paulsenin kirjasta. Salon esitys ei kuitenkaan ole plagiaatti Paulsenin kirjasta. Pikemminkin kyse on siitä, että eri esihistoriallisesta kirveskultista kertovat havainnot ovat tulleet jo viimeistään Paulsenin päivistä lähtien arkeologien yhteisomaisuudeksi. Salon olisi mielestäni tullut selkeästi vain viitata aikaisempiin alan tutkimuksiin ja esityksessään keskittyä niihin kohtiin, joissa hänellä itsellään on ollut jotain annettavaa.

Selkeästi omalla pohjallaan hän on tuluskiviä ja -rautoja koskevassa tutkimuksessaan. Tapansa mukaisesti hän jättää huomiotta pyrkimykseni osoittaa soikeat tuluskivet paikallisesta pronssikautisesta perinteestä johtuvaksi ja tulkitsee sen balttilaiseksi keksinnöksi. Salon lopputuloksiin ei mitenkään vaikuta se, että tätä esinemuotoa tavataan Irlannissa, Pohjois-Saksassa, Inkerinmaalla ja jopa Novgorodin maassakin. Jostain syystä hän kuitenkin vaikenee näistä jo vuosisadan alussa tunnetuista löydöistä ja esittää tulus-

kivien levinnästä omintakeisen kartan.

Salon tulkintaa, että niitylle uhratut soikeat tuluskivet ovat houkutelleet ukkosta iskemään maata sateella hedelmöittäväällä salamalla juuri halutulle alueelle, en pysty kumoamaan. Itse olen pitänyt soikeita tuluskiviä jo kellopikarikulttuurin piiristä tunnettujen ns. tyynynmuotoisten kivien pohjoismaisina mukaelmina. Kieltämättä niitä on uhrattu mm. juuri niityille.

Kiistanalaisia kohtia Salon esityksessä on useita muitakin. Yksi esimerkki osoittanee muita paremmin sen, minkälainen on käsillä olevan artikkelin suhde muuhun tutkimukseen. Kun nyt julkaistun kokoelman tarkoituksena on ollut osoittaa suomalaisuudelle eurooppalaiset juuret, on Salokin muuten kirjan teemasta irralliseksi jääneessä esityksessä yhdistänyt Ukon häät laajaan indoeurooppalaiseen yhteyteensä. Hän näkee mm. eräässä tanskalaisessa brakteaatissa Torin puolison Sivin joutuvan Torin salamoivan rakkauden kohteeksi, kun brakteaatissa nuolimainen kuvio on kääntynyt päin kuvatun ihmishahmon alavartaloa.

Äkkiseltään katsoen kuva voidaan tulkita näin. Jostain syystä Salo on kuvannut kokonaisen sarjan pohjoismaisia brakteaatteja, joihin on kuvattu antiikin kuvaesityksiä matkien ihmishahmoja. Keskushahmona niissä esiintyy Salonkin tulkinnan mukaan keisari pitkine hiuksineen, koukistettuine polvineen ja pään yläpuolelle jotain esinettä pitävine käsiin. Tarkempi vertailu osoittaa, että Salon Sivinä pitämä ihminen on juuri tämä sama keisariksi tulkittu hahmo. Myös sillä on mahtava tukka, myös sen toinen jalka on koukistettu ja myös se kohottaa toisessa kädessä ylös kohti taivasta jotain kirveennäköistä esinettä.

Brakteaattiin on kiinnittänyt huomiota 1998 hyväksytyssä väitöskirjassaan Märit Gramster (Vendel period bracteates on Gotland, Acta Archaeologica Lundensia ser in 8°, No 27). Työn kuvituksesta käy ilmi, että kyseisen brakteatin ihmishahmolla on päässään kypärä ja että hiuksiksi kuviteltu laite onkin kypärän liehuva harja. Kyseessä onkin siis alunperin antiikin Mars, joka on saanut germaanisista ja barbaarisista piirteitä.

Brakteaatissa oleva hahmo on itse asiassa Odin ja koko brakteatin esitys kuvaa Hávámalissa mainittua Odinin itsensä uhraamista. Kyseinen väitöskirja, joka muuten jakaa tunnustusta toiselle suomalaiselle germaanisien ornamentiikan tuntijalle, Aarni Erä-Eskolle, on ilmestynyt Salon esitysten jälkeen. Tämä ei anna Salolle kuitenkaan synninpäästöä, sillä sama brakteaatti tulkitaan Odinin itsensä uhraus-aiheen kuvaukseksi mm. alan johtavassa tietosanakirjassa.

Salo haluaa vaieta niistä tulkinnoista, jotka ovat hänen todistelunsa tiellä. Omaan mielipiteeseen jokaisella on tietenkin oikeus. On kuitenkin arveluttavaa, jos lukija pidetään täysin tietämättömänä teemaan liittyvistä yleisesti hyväksytyistä tulkinnoista. Salon todistelua pyhistä häistä ei voida kaataa tämän yhden detaljin perusteella. Se kuitenkin varottaa kriittikittömästi luottamasta muihinkaan artikkelissa vakuuttavasti esitettyihin faktoihin.

Prof. *Kyösti Julkun* puheenvuoro kokoa itse asiassa sen olennaisen, mitä artikkelikokoelmassa on esitetty. Julku luettelee tämän lisäksi kunnioitusta herättävällä perusteellisuudella alan varhaisemman ja myös tämän päivän kirjallisuuden. Lukijaa kiusaa kuitenkin se, että Julkun esitykseen näyttää päässeen mukaan kuka hyvänsä siitä riippumatta, mitä hänellä todella on ollut annettavana keskustelulle. Niinpä hän mainitsee tässä yhteydessä täysin tarpeettomasti T. Edgrenin ja M. Huurteen nimet Suomen esihistorian yleisesitysten kirjoittajina. Ohimennen hän mainitsee myös Gustaf Kossinnan nimen, jota todella ei voida ohittaa puhuttaessa esihistoriallisen väestöhistorian tutkimuksen varhaisista vaiheista. Kossinnan lähestymistapaa ei nykyarkeologi voi hyväksyä. Sama koskee Julkun mainitsemää Erik Rhedinin levittämää monistetta. Siinä tosin löydetään Wiikin tavoin suomalais-ugrilaisia piirteitä Keski-Euroopan kielissä, mutta kokonaisuutena esitys on sellainen antropologian, arkeologian ja kielitieteen maantieteellisistä eroista piittaamaton kollaasi, etten pitänyt sitä tarkemman tutustumisen arvoisena, kun se joskus 1970–80-lukujen taitteessa ilmestyi.

Keskustelua seuranneelle teos on pettymys. Prof. Kalevi Wiik esittelee tutkimustuloksiaan ja käy keskustelua monilla eri foorumeilla. Jo tämän vuoksi on ilmeistä, ettei tästä kirjasta muodostu se teos, johon Wiikin tulkinnan yhteydessä tullaan viittaamaan. Muiden artikkelien osalta tilanne on samantapainen. Ne ovat vain puheenvuoroja keskustelussa, jonka uskotaan jatkuvan samanlaisena vielä pitkään. Tähän ylimal-kaisuuteen on ollut varmaankin syynä halu julkaista teos ennen Lammin seminaaria. Tvärminen symposiumia edelsi pitkällinen seminaarityöskentely, joka ei tosin kummemmin näy lopputuloksessa. Itämeren-suomi-teoksen valmistelussa olisi toivonut jotain samantapaista. Itse asiassa etnogenesis-kysymyksen ratkaisulle voisi olla hyväksi, jos joku laitos tai tutkijaryhmä omistautuisi joksikin aikaa kokonaan tämän ongelman ratkaisemiseen. Se saattaisi tuottaa asutuskysymyksiä valaisevia eri alojen analyysejä. Tutkijatyöryhmän toiminta varmaankin lisäisi aiheen tuntemusta siten, että kokonaisesitystenkin laatiminen tapahtuisi laajojen havaintoainesten ja tarkkaan punnittujen faktojen varassa.

Jukka Luoto

Unto Salo, *Ihmisen jäljet Satakunnan maisemassa. Kulttuurimaiseman vuosituhanneet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 677. Rauma 1997.

Kirjoittaja, Turun yliopiston arkeologian emeritusprofessori Unto Salo, kertoo teoksensa esipuheessa kirjan perustuvan talvella 1996 Satakunta-seminaarissa Vammalassa pidettyyn luentoon, joka myöhemmin laajennettiin tutkimukseksi. Se edustaa suomalaisen arkeologian piirissä tavanomaisesta poikkeavaa esitystapaa. Perinteisesti muinaisuutta on meillä valaistu arkeologisen ja viimeksi kuluneina vuosikymmeninä myös huomattavasti luonnontieteellisen aineiston avulla. Niiden rinnalle on tässä asetettu aikaisempaa runsaammin kielihistorian aineistoa, jonka avulla tekijä on nivonut monisäikeisen ja elävääntuntuisen kokonaisuuden. Unto Saloa on jo pitempään kiinnostanut kielitieteen tuloksien tarkastelu muinaisjäännösten ja -löytöjen yhteydessä.

Kirja on ulkoasultaan miellyttävä ja kauniisti taitettu. Kansien siniharmaasta ja sivujen lämminsävyisestä, hiukan kellertävästä paperista johtuneen osaltaan, että kuvituksen mustavalkoisuus ei vaikuta yksitoikkoiselta. Rungas ja rauhallisenoloinen kuvitus tekee kirjan lähestymisen helpoksi toivottavasti myös asiaan ennestään vihkiytymättömille. Kuvitukseen kuuluvat pitkät tekstiosuudet ovat tosiasiassa kokonaisia »tietoiskuja», ja kirjaa voi lukea myös »tiivistetysti» kuvien ja kuvatekstien avulla.

Kirja on varustettu runsailla viitteillä sekä mittavalla kirjallisuusluettelolla. Teoksen käytettävyyttä olisivat tästäkin lisänneet hakemistot, esim. tärkeimmistä asiasanoista ja paikannimistä. Loppuun kootut seitsemän keskeistä teesiä muodostavat hyvän tiivistelmän aiheesta. Samalla ne antavat kysymyksiä ja suuntaviittoja tulevalle tutkimukselle; tällaisen tavan soisi yleistyvän muissakin arkeologisissa julkaisuissa.

Teos on synteesi, kokonaiskuva Satakunnan maisemasta, jossa ihminen on elänyt kivikaudelta lähtien. Työn lähtökohdina ovat kiinteät muinaisjäännökset, irtaimet muinaisesineet ja alueen luonnonolot. Näiden »tasojen» päälle asetetaan läpinäkyvien kalvojen tavoin eri tieteenalojen tutkimustietoa: arkeologian, paleoekologian, metsä-, asutus-, viljely-, kulttuuri- ja kielihistorian tuloksia. Ihmisen elinympäristöstä ja hänen vaikutustaan siihen kautta aikojen pyritään hahmottamaan entistä laajemmin, todellisuutta vastaavana kokonaisuutena.

Tekijä määrittelee tutkimuksen tavoitteita seuraavasti: »... yleisyydessään tutkimus pyrkii hahmottelemaan maiseman ja jossainmäärin ekologiankin esihistoriaa tai antamaan arkeologiselle esihistorialle ekologista taustaa». Tähän tulee lisätä kielihistoria ja etymologia, joilla on teoksessa tärkeä asema ja joiden avulla kokonaiskuvaan on juuri saatu uusia ulottuvuuksia. Tämä on nyt sitä »lihaa luitten päälle», jota arkeologisista esityksistä usein väitetään puuttuvan.

Teoksella on sekä ajallisesti että alueellisesti laaja perspektiivi: vanha Satakunta oli alueena paljon suurempi kuin myöhempi maakunta. Sitä tarkastellaan ensi sijassa muun Suomen ja Itämeren aluetta vasten, mutta mukana on kaukaisiakin alueita, suomalaisen ja eurooppalaisten kulttuurien kehityksessä tärkeällä sijalla olleita. Ajallisesti kirja käsittelee noin 10 000 vuoden pituista jaksoa, jääkauden päättymisestä historialliseen aikaan, melkein nykyaikaan asti.

Kriittinen historiantutkija ja ehkä erityisesti arkeologi joutuu jatkuvasti olemaan tietoinen lähdeaineistonsa puutteellisuudesta ja tulkinnanvaraisuudesta. Tästä seuraa väistämättä myös esitettyjen tulosten hypoteesinomaisuus ja epävarmuus, seikka josta tekijä luonnollisesti on jatkuvasti tietoinen. Rajoitukset täytyy toki tuntea ja niiden olemassaolo tunnustaa, mutta toisaalta ylikriittisyys lienee osaltaan syy siihen, että näinkään laajoille ja monisärmäisille synteeseille ei meillä ole ollut tekijöitä.

Teoksen »rakennuksen» laasti, koossapitävät sideaineet löytyvät kuitenkin kirjoittajasta itsestään, hänen persoonastaan, tutkimusintresseistään ja pitkän arkeologinuran aikana muodostuneista näkemyksistä. Korkea asiantuntemus, kokeneen pedagogin ja syvällisen humanistin ote näkyvät kunnioitettavalla tavalla teoksessa. On syytä toivoa tekijän tavoin, että teos »... henkisenä raivauksena innostaa arkeologeja ja muita tutkijoita kohdistamaan huomionsa maisemaan ja ekologiaan enemmän kuin tähän asti on tapahtunut».

Esipuheeseen kuuluu asian kannalta tärkeä ja havainnollisesti toteutettu kaavio esihistorian aikakausi- jaosta, luonnonoloista ja kulttuurivaiheista ajoituksineen. Se mainitaan julkaisuksi 1996, mutta kirjallisuusluettelossa ei julkaisun nimeä näy. Kyse on vuonna 1996 ilmestyneeseen Oulun fennougristikongressin julkaisuun sisältyvästä Unto Salon esitelmästä »Suomalais-ugrilainen kielihistoria Suomen esihistorian näkökulmasta» (*Historia Fenno-Ugrica* I:2, s. 335–353). Kronologiakaavion yhteydessä otetaan laajemminkin kantaa arkeologisten ajoitusten ilmaisutapaan. Konventionaalisten eli radiohiilivuosina ilmaistujen ja kalibroittujen eli kalenterivuosiksi muutettujen ajoitustulosten välinen ero on merkittävä etenkin kivikaudella. Molemmilla tavoilla ilmaistujen tulosten käyttö jatkuvasti rinnakkain ei ehkä ole selkein ja yksiselitteisin tapa ilmaista ajoituksia, varsinkaan tavallista lukijaa ajatellen. Myös alan ammattilaista, ainakin allekirjoittanutta, häiritsi paikoin rinnakkaisten ajoitusten käyttö, varsinkin silloin kun ajoitukset ja niiden välinen ero eivät esillä olevan asian kannalta olleet ensisijaisia. Olisiko parempi ratkaisu koota keskeiset

tai kaikki käytetyt ajoitustulokset erilliseksi liitteeksi, jossa olisivat rinnakkain sekä konventionaaliset että kalibroidut ajoitukset? Konventionaalisten ajoitusten näkyminen esityksessä on edelleenkin välttämätöntä, koska käytössä on useita eri kalibrointiohjelmiä, jotka lisäksi uudistuvat jatkuvasti. Kalibroiduista tuloksista ei välttämättä selviä, millä ohjelmalla ne on saatu, eivätkä kalibroidut ajoitukset aina ole suoraan keskenään verrattavissa.

Kirjassa on runsaasti viittauksia uusiin tutkimustuloksiin arkeologiankin alalta. Muutamassa kohdassa kiinnittävät huomiota kuitenkin eräät »ylivanhät» lähteet, kuten vasarakirveiden levinneisyyskartta (s. 47), jonka mainitaan perustuvan Äyräpään karttaan vuodelta 1916. Uusimmat aiheesta olevat levinneisyyskartat sisältyvät Torsten Edgrenin teokseen *Den förhistoriska tiden. Finlands historia* I vuodelta 1992 (s. 86) sekä *Suomen kartaston* vihkoon 153/1992, *Asutus* (s. 4), Matti Huurteen työstämänä. Kiukaisten kulttuurin asuinpaikkojen levinnästä on käytetty vuonna 1954 julkaistua tunnettua karttaa (C. F. Meinander, *Die Kiukaiskultur*, SMYA 53); sitä uudempi olisi ollut Matti Huurteen 1979 ilmestyneessä teoksessa *9000 vuotta Suomen esihistoriaa* (s. 97) oleva kartta. Meinander (1954) tuntee 16 Kiukaisten kulttuurin asuinpaikkaa, Huurteen yllä mainitulla kartalla niitä on 24. Senkin jälkeen on tämän kulttuurin asuinpaikkoja löytynyt Etelä- ja Lounais-Suomesta, Satakunnasta ja Etelä-Pohjanmaalta. Tämänhetkistä tilannetta vastavaa yleiskarttaa ei kuitenkaan ole julkaistu. Satakunnassa Kiukaisten kulttuurin asuinpaikkojen ja eräiden tunnusomaisten esinemuotojen levintää kuvaamaan on käytetty Matti Huurteen *Satakunnan kivikauteen* (Satakunnan historia I, 1991) liittyvää ajantasaista karttaa. On ymmärrettävää, ettei tekijä tässä yhteydessä ole ryhtynyt työlääseen uuden levintäkartan laatimiseen joidenkin esinetyyppien, esim. kapeateräisten kirveiden (s. 65) tai soikeiden tuluskivien osalta (s. 23, lähteenä Esko Sarasmon kartta v:lta 1945). Se olisi jo oma tutkimuksensa.

Kirjan alussa määritetään ihmisen jälkiä tämän päivän maisemassa ja tutkimuksen tarpeellisuutta. »*Elinympäristön nopea muutos ja ympäristöuhat ovat alkaneet kohdistaa tutkimusta itse kulttuurimaisemaan, sen kokonaisuuteen: luonnon ja historian näkyvään synteesiin.*» Nykymaiseman juuret ovat Salon mukaan suoraan rautakautisessa ja keskiaikaisessa maanviljelysasutuksessa. Tervetullutta perspektiiviä tuo esityksen ulottaminen kivikaudesta keskiaikaan ja melkein meidän päiviimme saakka. Nykylukija on väistämättä sidoksissa aikaansa ja esim. rautakauden ja keskiajan hyvin harvan ja vähälukuisen asutuksen maisemaan jättämien jälkien havaitseminen ja ymmärtäminen on vaikeaa. Niin ikään nykyihmisen on melkein mahdotonta hahmottaa kivikauden asutuksen vaikutusta maisemaan tai toisaalta kivikauden luonnonmaisemaa. Aivoihimme ovat iskostuneet viljelysaukeiden ja taajamien kuvat, rakennettu ympäristö teineen, voimalinjoineen, sorakuoppineen, rantojen mökkiasutuksineen. Hyväkään mielikuvitus ei riitä muodostamaan kuvaa kokonaan metsien peittämästä maasta, jossa avoimia paikkoja oli vain luontaisilla rantaniityillä vesien rannoilla tai ukkosen polttamilla alueilla. Ihmiskasutusten ympärillä oli kuitenkin jälkiä metsän käytöstä ja ainakin kivikauden lopulta lähtien pieniä laidunniittyjä jokivarsilla ja rannoilla, kaskiviljelyksiä ja puutarhatilkun kokoisia polttamalla raivattuja peltoja.

Ihmisen ja maiseman vuorovaikutussuhteita esihistoriallisena aikana on meillä totuttu tarkastelemaan pääasiassa maanviljelyn varhaisen historian valossa, yleensä paleoekologisten tutkimusten välityksellä. Varhaisimmat ajoitetut merkit viljakasvien viljelystä ovat kivi- ja pronssikauden taitteesta; jonkin verran enemmän niitä on pronssikaudelta, pääosa on rautakaudelta. On ilahduttavaa, että tekijä on ryhtynyt vaikeaan ja varmasti monien arkeologien vierastamaan tehtävään, kartoittamaan myös kivikautisten kulttuurien vaikutusta ympäristöön.

Kivikauden pyyntikulttuurien vaikutus maisemaan on helppo myöntää vähäiseksi ja vaikeasti tulkittavaksi, varsinkin jos sitä vertaa nykyaikaan tai vaikkapa historiallisen ajan alkuun. Perinteisen käsityksen mukaan kivikautiset asuinpaikat sijaitsivat luontaisesti aukeilla rantavyöhykkeillä, etelänpuoleisilla hiekkamailla. Tekijän piirtämää kuvaa auringossa kylpevästä hiekkaranta-asutuksesta joudutaan kuitenkin jo nyt ja luultavasti vielä enemmän tulevaisuudessa tarkentamaan ja muuttamaan kaivaustulosten perusteella. Etenkin laakeilla ja matalilla hiekkarannoilla aiheuttavat tuuli, vesi ja jäät helposti mullistuksia ja maakerrosten sekoittumista. Näihin viittaavia havaintoja on tehty kaivauksissa aina, mutta varsinkin viime vuosina niihin on kiinnitetty erityistä huomiota. Luultavasti etenkin pitkäaikaiset, laajat asuinpaikat ovatkin useimmiten sijainneet aukean rannan/rantahietikon takana ja yläpuolella, ehkä luontaisilla tai metsään raivatuilla aukioilla. Ne asuinpaikat tai asuinpaikkojen osat, joissa maakerrosten järjestys näyttää säilyneen kutakuinkin häiriintymättömänä, olisivat siis olleet niin kaukana rantavoimien vaikutuspiiristä, että ne olisivat säästyneet vedenpinnan kohoamisen aiheuttamilta tulvilta ja jäiden työntövaikutuksilta. Kun kaivaus voidaan ulottaa tarpeeksi lähelle nykyistä vesirajaa tai muinaisen asutuksen aikaisia vedenkorkeuksia, on käynyt ilmi, että kulttuurikerros on alaosiltaan huhtoutunut värittömäksi. Löytöjen jakautuma on tällaisella alueella toisenlainen kuin siellä, missä selvästi värjäätynyt kulttuurikerros ja kiinteät rakenteet kuten liesikiveykset ja likamaakuopat ovat säilyneet ehjinä.

Tekijän toteamus kivikautisen vegeitoivan elämäntavan vähäisestä vaikutuksesta ympäristöön kaipaasi ehkä hiukan täydennystä. Luontoa ei varmasti tarpeettomasti pyritty muuttamaan. Meillä ei kuitenkaan

voine koskaan olla oikeaa käsitystä esim. siitä monenlaisen puuaineksen määrästä, jota suurella kivikautisella aulinpaikalla tarvittiin. Polttopuiksi otettiin ensi sijassa kuivia keloja ja tervaisia juurakoita, jotka ovat tarkoitukseen erinomaisia. Mutta kelot eivät varmaankaan riittäneet, ja muuta puuainesta on tarvittu enemmän kuin osamme ajattelakaan. Yli-Iin Purkajasuolla parina viime kesänä tehdyt kaivaukset, joiden tuloksia on esitelty syksyisissä kenttätöiden esittelytilaisuuksissa, ovat antaneet tässä suhteessa mielenkiintoista uutta tietoa. Paksun hiekka- ja savikerroksen suojaamina on säilynyt suuria ja taidokkaita, kivikaudella veteen upotettuja kalastusta varten tehtyjä pyydys- ja patorakennelmia. Niihin on käytetty sekä nuorta ja ohutta että myös varsin vankkaa puuta, niin havu- kuin lehtipuuta. Ohuita liisteitä on veistetty myös kunnan tukkipuun paksuisista puista (Hans-Peter Schulz, suullinen tieto). Ohuita vesoja, oksia ja vitsaksia on käytetty rakennusten seinäpunoksiin ainakin pronssikaudella. Seinien tukipuut ja kattorakenteet kannattavine paaluineen ovat olleet tietysti vankempaa puuta. Luultavasti rakentamistapa palautuu kivikauteen, vaikka varmasti ajoitetut oksapunoksen painaumet tältä ajalta meiltä vielä puuttuvatkin. Säilyneiden vähäisten orgaanisten jäänteiden vuoksi aliarvioimme helposti muinaisten esi-isien kädentaitoja. Heidän kyvyistään on kuitenkin säilynyt merkittäviä ja taitavuudellaan hämmästyttäviä näytteitä eri puolilla maapalloa. Tällä ei varmasti oltu siinä suhteessa mitenkään huonompia.

Ihmisen vaikutus maisemaan pyyntikulttuurin aikana oli luultavasti merkittävämpi kuin tähän asti on ajateltu. Vahvan, ravinteikkaan kulttuurikerroksen syntyminen ja siinä menestyvien, ympäristön kasvilisuudesta poikkeavien ruohokasvien (ratamo, savikka, suolaheinä, maruna) runsas esiintyminen, kuten esim. Taipalsaaren Vaaterannan asuinpaikalla, edellyttää verrattain pitkäaikaista ja intensiivistä asutusta. Muutamien vuosien aikana parin kota-asumuksen ja lieden ympärille ei meidän ilmastossamme synny tällaisia kerroksia. Nykyisin tunnetaan kuitenkin sijainniltaan, laajudeltaan ja asutusintensiteetiltään erityyppisiä asuinpaikkoja. Erityisesti pitkään käytössä olleet »keskuspaikat» ovat varmasti vaikuttaneet ympäristöönsä paljon enemmän kuin pienialaiset ja niukkalöytöiset lyhytaikaiset pyyntileirit. Uudemmat tutkimukset ovat rikastuttaneet myös kuvaa kivikautisten asumusten jäänteistä. Vaikka toistaiseksi vain vähän tuloksia on julkaistu, on voitu todeta ennestään tunnettujen, pyöreiden »Madenevan tyyppin» asumusten rinnalla olleen myös muuntyyppisiä rakennelmia. Keskustelu kivikauden asumuksista tulee epäilemättä jatkumaan.

Vuosikymmeniä on tuon tuostakin käsitelty myös ongelmaa vasarakirveskulttuurin ja kampakeraamisen kulttuurin ajallisesta ja kulttuurisesta suhteesta. Vieraana tulokkaana etelästä ilmaantuneen vasarakirvesväestön on oletettu tullessaan harjoittaneen maanviljelyä ja karjanhoitoa. Viljelystä ei kuitenkaan ole tavattu merkkejä kulttuurin löydöissä tai asuinpaikoilla, ei myöskään paleoekologisissa tutkimuksissa. Salo katsoo vasarakirvesväestön ja kampakeraamikkojen eläneen varsin eriytyneinä. Kun kuitenkin vasarakirveskulttuurin tunnetuista asuinpaikoista noin puolet on vanhemmilla tai kronologisesti samanaikaisilla kampakeraamisilla asuinpaikoilla, ei omissa oloissaan asuminen ehkä ole ollut kovin pitkäaikaista. Vasarakirveskulttuurin todetaan joka tapauksessa yleisesti sulautuneen kampakeraamiseen. Ainakin kulttuurin myöhemmän »aallon», jolle tunnusomaisia ovat suippohamaraiset vasarakirveet, vaikutus alkuperäiseen kampakeraamiseen kulttuuriin on ollut ilmeinen. Mielenkiintoinen tässä yhteydessä on tekijän esittämä ajatus sianhoidon, ts. villisian tarhauksen mahdollisesta alkamisesta jo myöhäiskampakeraamisena aikana. Sen selvittäminen on yksi tehtävä tulevalle tutkimukselle. Karjanhoidon maisemaan jättämät jäljet ovat kaikkiaan vähäisempiä ja vaikeammin tulkittavia kuin maanviljelyn, josta suoraan kertovat viljan siitepölyt ja muinaispellot.

Tässä yhteydessä on syytä korjata virheellinen maininta sivulla 74. Siinä tekijä mainitsee Kristiinankaupungin Räväsénin asuinpaikan kuoppakeraamiseksi. Laajalta asuinpaikalta on vuosien 1995–97 kaivauksissa kylläkin löytynyt selvästi skandinaavista kuoppakeramiikkaa, mutta palat ovat luultavasti yhdestä Fagervik III -tyypin astiasta ja ne muodostavat vain vähäisen osan koko laajan asuinpaikan aineistosta. Räväsénin keramiikka-aineiston valtaosa on myöhäistä kampakeramiikkaa (Ka III/Uskelan keramiikkaa ja Pyheensillan keramiikkaa). Jonkin verran on myös tyyppillistä kampakeramiikkaa (ylemmältä rantaterassilta) ja lisäksi vähän kivikauden lopun asbestikeramiikkaa ja muutamia paloja nuorakeramiikkaa. Paikkaa ei siis voi millään pitää kuoppakeraamisena; se on myöhäiskampakeraaminen. Kuoppakeramiikkalöydöt ovat sinänsä mielenkiintoiset, sillä ne ovat ensimmäiset Etelä-Pohjanmaalta ja Nousiaisten Kirjunpajun löytöjen jälkeen tieltävästi toiset manner-Suomesta.

Lappi–sisämaa-suhteiden problematiikka on myös viime aikoina käynyt jälleen ajankohtaiseksi. Sisämaassa lappalaisasutuksen jättämiksi tulkittuja merkkejä on jo rautakauden alkupuolelta; esim. myöhäistä asbestikeramiikkaa ja lapinraunioita on perinteisesti pidetty sisämaan pyyntiväestön tekeminä. Toinen asia on, voidaanko, ja missä määrin, sisämaan pyyntiväestöä pitää lappalaisina. Lapinrauniot ovat edelleen hyvin vähän tutkittu muinaisjäännösryhmä. Ne edustavat epäilemättä samaa traditiota kuin rannikon pronssikautiset hautaröykkiöt. Harvoista tutkituista lapinraunioista löytyneet esineet eivät kuitenkaan riitä osoittamaan ainakaan kaikkia niitä lappalaisten tekemiksi. Tekijä korostaa tässä yhteydessä paikannimien merkitystä. Paikannimien ajoittaminen tai kytkeminen tiettyyn muinaisuuden jaksoon on ja tulee ehkä edel-

leenkin olemaan hypoteettista, enintään todennäköistä. Tosiasiassa arkeologista aineistoa, jota voitaisiin varmuudella pitää saamelaisena, ei juuri tunneta eteläisemmän Suomen sisämaasta. Toisaalta tekijän esittämiä ajatuksia, kuten että Lapin asuttaminen olisi alkanut Satakunnasta, ei voi nykytiedoilla kumotakaan.

Mirja Miettinen